

BELUSZKY PÁL: A NAGYALFÖLD TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA

(*Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2001, 274 o.*)

TIMÁR JUDIT

Az „Alföldi út” kérdőjeleiről az 1990-es évek elején, Békéscsabán rendezett konferencián Beluszky Pál – három évtizedes Alföld-kutatással s többek között az „Alföld-szindróma” eredetét boncolgató cikkével (1988) maga mögött – úgy látta:

„Ki később lépett az útra, ki le-letért róla, vagy elhagyta idejekorán. Nem is beszélhetünk valójában egyetlen útról; széles csapást képzelhetünk el, számos ösvénnyel. Minden település egyedi képződmény, nem ritkán az egyes határrészek útja is merőben eltérő.” (1994, 270)

A települések egyediségére érzékeny, történész-szemlélettel megáldott geográfus mára több szakma számára izgalmas történeti földrajzi könyvvé érlelte az Alföld sajátos fejlődési pályájáról gyűjtött ismereteit.

Maga a téma – *egy régió mint a kutatás fókusza* – kézenfekvővé teszi, hogy párhuzamot vonjunk az anglo-amerikai történeti földrajz első korszakával, amikor a történeti geográfia és a regionális földrajz közös alapot talált a területi kapcsolatok és különbségek tanulmányozására. Aki azonban az ottani példa alapján az elmúlt idők földrajzi viszonyainak egyszerű rekonstrukcióját, az egyes történeti források aprólékos összetoldozásaként létrehozott keresztmetszetek felvázolását várja Beluszky Pál könyvétől is, téved. Ennél sokkal érdekesebb, gondolatébresztő oknyomozást követhet ugyanis végig: a szerző egy napjainkban is aktuális kérdésre keresi a választ, az „alföldiség” kiváltó okainak, történeti gyökereinek a mibenlétét kutatja.

Többféle Alföld-térképet is számba véve Beluszky Pál kiindulásként lehatárolja az „alföldi utat” járó területeket, majd szisztematikusan körbejárja a sajátosságuk magyarázatára eddig felmerült, illetve szóba jöhető okfejtéseket. A hazai geográfiára hosszú ideje jellemző „zártághoz” szokott olvasó számára különösen „űdítő” és tanulságos a diszciplína határainál *nem* megtorpanó elemzés. A földrajzi és történeti megközelítések túl megismerkedhetünk néhány szociológus, néprajzos és „külhoni utazó” érveivel is. A szerző úgy mutatja be saját álláspontját, hogy valós lehetőséget kínál az olvasónak is a választásra. Amíg például, ha el is ismeri, hogy a természeti viszonyok magyarázatot adnak a településállomány néhány jellegzetességére, maga úgy véli, hogy nem azok „terelték az 'alföldi útra’ e nagy tájunk társadalmi, gazdasági fejlődését”. Mégis hosszasan foglalkozik Hamvas Bélának a táji adottságok és a lelki alkat, gazdálkodás, településhálózat közti összefüggésekről megfogalmazott elméletével. Ő azonban, ellentétben az elmúlt évtizedben Hamvast – magával ragadó stílusa, különleges gondolatai miatt – kritika nélkül idéző kutatókkal, több ellenérvet is felsorakoztat. E sorok írója csak azt sajnálja, hogy e kriti-

kai gondolatsor „lezáratlanul”, a hamvasi tételekben megbúvó földrajzi determinizmus kimondatlanul maradt.

S hogy ne csupán ez az egyetlen példa álljon itt ízelítőül az inspiratív vitákból: Beluszky Pál felveszi a harcot azzal a meglehetősen elterjedt nézettel szemben is, mely az „elmaradottsággal” azonosítja, magyarázza az Alföld másságát. Ő okfejtésében azt igyekszik alátámasztani, hogy az „elmaradottság” sokkal inkább tekinthető az Alföld-jelenség következményének, mint kiváltójának, s hogy nem is lehet e térséget „*időbeli korlátok nélkül* elmaradottnak ítélni”, mint tették azt oly sokan, pl. az itteni agrikultúrát értékelve kortársak és az utókor egyaránt:

„A véleményformálók többsége a Felvidékről vagy a Dunántúlról, esetleg Ausztriából származó államhivatalnok, gazdatiszt, adóösszeíró volt, nem ismerték fel a 'rendszer' az alföldi gazdálkodásban, így azt primitívnek minősítették. Számukra az agrártermelés sikerének fokmérője az *egységnyi földterületről* nyert termék volt, mert a gazdálkodás 'szűk keresztmetszetét' az általuk példaadónak tartott tájakon a szűkösen rendelkezésre álló földterület jelentette. Az alföldi gazdálkodás alapja ... egészen a 19. század elejéig jelentkező gabonakonjunktúráig a külterjes állattartás volt, ... földdel, legelővel bőséggel rendelkeztek, hiány – a rendelkezésre álló földterülethez képest – inkább a munkászekerekben mutatkozott. Ilyen feltételek mellett a *rideg állattartás biztosította az egységnyi ráfordított munkaerőre jutó legnagyobb hozadékot*; a 19. századig ez a fajta gazdálkodás, s az ahhoz kapcsolódó agrotechnikai eljárások ... jelentették az okszerű, ésszerű gazdálkodást az Alföldön.” (56. o.)

Ez az érvelés – úgy hiszem – *szemléletével* nyújt legtöbbet, készlet leginkább a továbbgondolásra. Mit is tekintünk általában „példaadónak”, mennyire helyezzük középpontba a *saját* rendszereinket, amikor rásütjük valamire, jelen esetben egy térségre a „*mátság*” bélyegét? Lehet, hogy szerencsésebb lenne az Alföldet sem a „*MÁSSÁGOK* földjének” tekinteni, hanem inkább csak a *sajátosságairól* beszélni?

Mivel a szerző a *természeti tájon* kívül a „*nomád örökséget*”, a *megkésettiséget*, a *periféria-*, *illetve frontier-jelleget* is legfeljebb csak e sajátosságok bizonyos részére nézve tartja magyarázó erejűnek, ezért a *társadalomfejlődési útban*, a ma különös aktualitással bíró európai történeti régiók kérdéskörében keresi – arról világos áttekintést adva –, s végül találja meg az „*átfogó választ*”. A 15. századtól kezdődő, a „*feudalizmus előtti*” állapotból az azt meghaladó állapotba való jutás különös, jellegadó korszaka utáni török hódoltság alatt „*kettős uralom alatt álló, mégis hatalmi ürrel* jellemezhető tájon” kialakult mezővárosi lét lényegét bemutatva világossá teszi álláspontját: „...az Alföld *MÁSSÁGÁNAK* forrása nem más, mint egy a *környezeténél 'nyugatiasabb'* társadalmi-gazdasági modell eltérése a *közép-európai viszonyoktól*.” (73. o.)

Okfejtése közben olyan izgalmas kérdés felvetésére is módot talál Beluszky Pál, ami akár egy új kutatási iránynak is utat nyithatna, hiszen emlékeztet a korunkban nyugaton széles körben hódító kulturális geográfia lokalitást, területi differenciáltságot hangsúlyozó gondolatvilágára. A szerző ugyanis a „*köztes terület*”, a „*kompország*” gondolatától az „*egy ország – több történeti régió*” lehetőségéig

eljutva azt a dilemmát fogalmazza meg, hogy vajon milyen területi léptékig mehetünk „le”, amikor ezekben a „makromodellekben” gondolkodunk. A feudális kor társadalmi viszonyai között ugyanis az Alföldön szinte mérföldről mérföldre változtak a „szabad királyi városok, ’szabadalmas területek’, földesúri mezővárosok, szabad menetelű parasztok s röghöz kötött jobbágyok falvai”. Ez „mindmegannyi eltérő fejlődési modell lett volna?” (66. o.)

A kötet az alföldi út eredete után annak *földrajzi következményeivel* foglalkozik. A mezővárosok 15–17. századi, majd egy újabb nagy fejezetben a 18–19. századi bemutatása után két rövid epilógusban, még ha korszakonként nem is arányosan, de legfőbb csomópontjait tekintve végül is máig követhetjük az Alföld fejlődéstörténetének sajátosságait. Közben az az olvasói igény is beteljesülhet, amely a jogállásról, a gazdálkodásról, a határhasználatról, a városi funkciókról, illetve társadalomról, a vallásról, a szabadparaszti fejlődésről, az újrafeudalizációról, a települések „osztottságáról”, vagy a tanyás települési-gazdálkodási rendszerről kíván átfogó alföldi képet (leírást) kapni.

A szerző ráadásul – hűen a történeti földrajz műfajához – korántsem csak a közölt ábrák, térképek sokaságával, nem csak a településállomány típusok, illetve hierarchia-szintek szerinti elemzésével közvetít geográfiai ismereteket. A „szabadparaszti” állapot mibenlétéről összegzést adva például a területi különbségekre figyelve rámutat, hogy általánosságban nem beszélhetünk az Alföldön a „szabadparaszti” fejlődési pályáról, hiszen annak feltételei nemcsak időnként, de helyenként, azaz városról-városra is változtak. A térbeli differenciáltság feltárásánál is messzebb mutat viszont például az a gondolat, amelyben a szerző a honfoglalás kori téli szállások és az alföldi településrendszerre oly jellemző ólaskertes települési forma közötti folytonosságról, illetve genetikai összefüggésről folyó vitában nem az egyértelmű igenlők vagy az elutasítók táborához csatlakozik. Míg fel tud hozni példaként olyan kis tájat, ahol a kétbeltelkes forma valószínűsíthetően megszakítatlan „folytatásként” élt tovább, olyanra is utal, ahol csak a 16–17. században alakult ki. Így a geográfiai szemlélet új eredményeket hozhat a magyarázatok terén is: a szerző nagyon is elképzelhetőnek tartja, hogy e településforma „nem egyetlen tőről fakad”.

A folyamatok sokoldalú értékelése persze nem csak a tér és az idő dimenziójában jellemzője a könyvnek. A szerző az alföldi sajátosságok előnyeiben és hátrányai-ban, rétegzett mezővárosi társadalomban, eltérő érdekekben gondolkodik, ennyiféle metszetet is festve a vizsgált sokszínű világról. A sikeresség mai, települési léptékű kutatásaihoz is rendkívül tanulságos például az újrafeudalizáció és a mezővárosok nagyon is váltakozó eredményű küzdelmének bemutatása. Végigkövetve, hogy a 16–17. században kialakult „alföldi úton” járó települések száma mennyire megcsappant a 18. század elejére, s a 18–19. század már mennyire nem tekinthető egyértelmű sikertörténetnek, az olvasó – különösen, ha alföldi kötődésű is – nem véletlenül vezeti el gondolatait a máig, amikor Beluszky Pál jóvoltából megérti, milyen sajátos, „innovatív” választ jelentett a tanyás gazdálkodási-települési rendszer kialakítása az adott korszakban.

Ez a könyv a korábban kétkedő, területfejlesztésben érdekelt szakemberek és politikusok számára is világossá teszi, miért olyan fontos eszköz a történeti földrajz által nyújtott tudásanyag a területi tervezésben. Több társadalomtudományi diszciplína képviselői – az empirikus ismereteken túl – térszemléletet, a geográfia és a regionális tudomány művelői és tanulói pedig sokoldalú – s nem utolsósorban kritikai szellemű – társadalomtudományi gondolkodásmódot tanulhatnak Beluszky Pál könyvéből.

Irodalom

Beluszky P. (1988) Az „Alföld-szindróma” eredete. – *Tér és Társadalom*. 4. 3–28. o.

Beluszky P. (1994) Alföldi út? Alföldi ösvények! – Timár J. (szerk.) *Az „alföldi út” kérdőjelei*. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba. 263–271. o.